

دوفصل نامه علمی - ترویجی سیره پژوهی اهل بیت علیهم السلام

سال ششم، شماره یازدهم، پاییز و زمستان ۱۳۹۹

صفحات ۷۵ - ۸۸

اخبار جعلی سیف بن عمر در مطالعات شیعه شناسی غربی ها

مریم سعیدیان جزی^۱

چکیده

منبع شناسی تاریخ اسلام و تشیع یکی از موضوعات مورد توجه مستشرقان است. با این حال برخی از مستشرقان با بی توجهی به این کار، با استناد و بزرگ نمایی گزارش های دروغ پردازانی چون سیف بن عمر، تصویری ساختگی و غیر واقعی از تشیع ارائه کرده اند. سؤال اصلی پژوهش این است که گزارش های سیف بن عمر تمیمی در شیعه شناسی غربی ها چه جایگاهی دارد؟ در این نوشتار برخی از تحقیقات مستشرقان و ارجاعات آنها به سیف بن عمر استخراج و مورد ارزیابی قرار گرفته و نشان داده شد که این تحقیقات در استفاده از گزارش های سیف و بررسی عوامل اثرگذار در جهت گیری های تاریخی او دچار تعارض هستند. مستشرقان در استفاده از اخبار سیف یکسان عمل نکرده اند. آنها گاهی دچار تردید، انکار و گاه تأیید اخبار سیف شده اند. با این حال اغلب آنها گزارش های سیف درباره پیدایش تشیع را معتبر دانسته و بر این اساس تشیع را عامل تفرقه و فتنه امت اسلامی دانسته و آن را نتیجه دگراندیشی دینی و متأثر از عوامل محیطی و فرهنگی عراق معرفی کرده اند.

کلیدواژه ها: استشراق، سیف بن عمر، شرق شناسی، شیعه شناسی، عبدالله بن سبا.

۱. دانشیار گروه معارف اسلامی دانشگاه اصفهان. msaedyan@ltr.ui.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۹/۱۰

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۷/۲۶

درآمد

غربی‌ها مطالعات بسیاری در حوزه تاریخ تشیع انجام داده‌اند. به‌رغم مفید و دقیق بودن، برخی از آثار شیعه‌پژوهان غربی از نظر منبع‌شناسی و اعتبار سنجی چندان معتبر نیست. برای نمونه برخی از مستشرقان با استناد و بزرگ‌نمایی گزارش‌های اخباریونی چون سیف بن عمر، تصویر ساختگی، موهوم و غیر واقعی از مفهوم و پیدایش تشیع ارائه کرده‌اند.

سیف بن عمر تمیمی (متوفای ۱۷۰) از اخباریون مشهور عراق است. کتاب‌های *الفتوح الکبیر والرده، الجمل و مسیر عایشه و علی و یوم الدار و مقتل عثمان* منتسب به او است (ابن ندیم، بی‌تا: ۱۵۸). مورخان اسلامی مانند نصر بن مزاحم (متوفای ۲۱۲)، خلیفه بن خیاط (متوفای ۲۴۰)، بلاذری (متوفای ۲۸۶)، طبری (متوفای ۳۱۰)، مسعودی (متوفای ۳۴۵)، شیخ مفید (متوفای ۴۱۳)، ابن اثیر (متوفای ۶۳۰)، ذهبی (متوفای ۷۴۸)، ابن کثیر (متوفای ۷۷۴) ابن حجر (متوفای ۸۵۲) به اخبار سیف توجه داشته یا با واسطه از او روایاتی را نقل کرده‌اند. برای نمونه طبری، ۷۰۱ روایت را از طریق سیف نقل می‌کند (منقری، ۱۴۰۹: ۵، ۹؛ بلاذری، ۱۴۱۷: ۲/۲۳۱؛ طبری، ۱۳۸۷: ۳/۱۴۷، ۱۸۴، ۲۰۷، ۵/۴۱۸-۴۵۸؛ مفید، ۱۴۱۳: ۱۲۸؛ ذهبی، ۱۴۰۹: ۳/۴۵۱؛ ابن اثیر، ۱۳۸۵: ۳/۱۵۴ به بعد؛ ابن کثیر، بی‌تا: ۵/۲۶۵، ۳۰۶، ۷/۱۷۳-۱۸۴؛ ابن حجر، ۱۴۱۵: ۱/۱۷۰، ۲۱۰، ۵/۳۶۳؛ الغیث، ۱۹۹۷: ۱۹-۲۹).

روایت سیف چندان مورد توجه گروهی از نویسندگان اسلامی قرار گرفت که کسانی چون ابن حزم (متوفای ۴۵۶) و ابن تیمیه (متوفای ۶۴۱) بر اساس روایت‌های او، شیعه را مذهبی غیر اسلامی و ساختگی پنداشته‌اند. روایات سیف، هویتی متناقض از شیعه ارائه می‌دهد از این رو در دوران معاصر مورد توجه وهابیون قرار گرفت و آنها اخبار سیف را دنبال کردند و برای توثیق وی و اخبارش تلاش کردند (Parfitt, 2000: 52). تلاش‌های وهابیون چندان تأثیرگذار بود که افرادی چون سامرایی معتقدند روایات سیف مشابه همان اخباری است که توسط مورخانی چون ابن شُبّه، ابن اعثم و واقدی نقل شده‌است (Al-Samarrai, 2000: 52-58).

شیعه‌پژوهان غربی در راستای فهم مذهب شیعه با اخبار سیف مواجه شدند. این تحقیق به بررسی اخبار سیف درباره شیعه و تأثیر آن بر فهم شیعه‌پژوهان غربی از تشیع می‌پردازد. شیعه‌پژوهان غربی در مواجهه با سیف و اخبار او رویه یکسانی نداشتند. گروهی مانند مدلونگ^۱، روزنتال^۲ و دونر^۳ سیف را اهل مبالغه و اخباروی را جعلی و ناشی از گرایش‌های

1. Wilferd Ferdinand Madelung
2. Franz Rosenthal

قومی می دانند؛ اما افراد متأخرتر یعنی توکر و فردریک^۲، لاند^۳ و تاسرون^۴، سیف را به عنوان اخباری قابل اطمینان مورد بررسی قرار می دهند. مهمترین چالش شیعه پژوهان غربی تغییر رویکرد مسئله به موضوع است که از سنت های پیشین، منابع اسلامی و عوامل اثرگذار بیرونی نشأت می گیرد. آنها در این زمینه از روش هایی چون پدیدارشناسی، تاریخی نگری و تطابق (تحلیل و سند) تبعیت کردند.

این تحقیق در صدد است با جمع آوری گزارش ها و تحلیل های ارائه شده، به این سؤال پاسخ دهد که جایگاه سیف بن عمر در مطالعات شیعه شناسی غربی ها چیست؟ و چه عواملی بر جهت گیری این مطالعات نسبت به سیف و اخبار او اثر گذاشته است؟

این نوشتار نشان می دهد درباره سیف و اخبار او و عوامل اثرگذار بر جهت گیری های تاریخی سیف اختلاف وجود دارد. برخی منابع موجود از جهت سندی و محتوایی، مخدوش و دچار ضعف جدی است. این منابع تحت تأثیر عوامل فردی، اجتماعی، محیطی و منابع و رویکردهای مطالعاتی همگرا قرار دارند. مهمترین ایراد این منابع، نگاه آنها درباره چگونگی پیدایش تشیع است. آنها تشیع را عامل تفرقه و فتنه امت اسلامی و برآمده از ادیان پیشین و عوامل محیطی عراق می دانند. از این رو سیاست و عملکرد دستگاه خلافت در مقابله با تشیع را مبتنی بر دین و اجتماع گرایی می دانند.

پیشینه پژوهش

درباره جایگاه سیف در شیعه شناسی غربیان تحقیق مستقلی نشده است. اما درباره شخصیت سیف و اخبار او پژوهش های بسیاری انجام شده است. بیضون (۱۳۷۹) در کتاب *الامام علی علیه السلام فی رؤیة النهج و روایة التاریخ*، نوشته است که بررسی حوادث مربوط به قتل عثمان و آغاز خلافت امام علی علیه السلام بدون توجه به اخبار سیف غیر ممکن است. با این حال اخبار سیف درباره عبدالله بن سبا را از نظر تاریخی و منطقی قابل نقد می داند. بیضون (۱۹۹۷م) در کتاب دیگرش به نام *عبدالله بن سبا اشکالیة النص و الدور الاسطوره*، اعتقاد شیعه به نص را که براساس روایت سیف بر پایه باورهای عبدالله بن سبا شکل گرفته است، نقد می کند. طه حسین (۱۹۷۰م) در کتاب *الفتنه الکبری، علی و بنوه*، سیف بن عمر را به سبب جعل داستان عبدالله بن سبا نقد و آن را تحریف در تاریخ می داند. وردی (۱۹۹۵م) در کتاب *وعاظ السلاطین*، به جایگاه

1. Fred Donner
2. Tucker, William Frederick
3. Ella Landau
4. Tasserou

داستان عبدالله بن سبا در تطهیر صحابه در قتل عثمان می‌پردازد. علامه عسکری (۱۴۱۳) در کتاب *عبدالله بن سبا و اساطیر اخری*، عبدالله بن سبا را ساخته سیف بن عمر می‌داند و بر این باور است که سیف همچنین حوادث دوران خلافت امام را تحریف کرده است (عسکری، ۱۴۱۳: ۲/۳۵۶). زکی زاده (۱۳۹۴ش) در مقاله «جستاری درباره عبدالله بن سبا» دو دیدگاه رایج درباره عبدالله بن سبا، از انکار و رد تا شخصیت اثرگذار تاریخی وی را مورد سؤال قرار داده است. او شخصیت تاریخی عبدالله بن سبا را تأیید ولی نقش سرنوشت ساز او را رد می‌کند. تقوی و کاظم بیگی (۱۳۹۳ش) در مقاله «کار بست نظریه مکتب در تاریخنگاری دوره اسلامی»، با ارزیابی نظریه مکتب در تاریخنگاری اسلامی معتقدند که دسته‌بندی زمانی، مکانی، موضوعی، ساختاری و فردی که برخی مستشرقان معاصر غربی مانند روزنتال و دونر آن را دنبال می‌کنند، مخدوش و دسته‌بندی مرسوم در تاریخنگاری اسلامی از اعتبار و پایایی بیشتری برخوردار است.

این پژوهش با بررسی برخی منابع، به دسته‌بندی رویکردهای مختلف درباره جایگاه سیف بن عمر در مطالعات شیعه‌شناسی غربی‌ها می‌پردازد. گزارش‌های منابع در قالب سه مقوله اصلی تنظیم شد و در ذیل هر مقوله، متغیرهای وابسته بر اساس روش تاریخی مورد بررسی قرار گرفت.

الف- رویکرد مطالعات غربی به سیف و اخبار او

فرایند مطالعات غربی‌ها درباره سیف از آغاز تا دوران معاصر تحولی معنادار داشته است (Landau-Tasserou, 1990, 1-26). سزگین، نوث و هیندز^۱ پیشگام تحول نگرش، درباره جایگاه اخباریون در مطالعات غربی‌ها قلمداد می‌شوند: Kelpetin, 2008: 132; Noth, 1973: (20-21).

ولهاوزن^۲ (متوفای ۱۹۱۸) با مطابقت اخبار سیف با روایت‌های دیگر، معتقد است سیف آنها را جعل کرده یا در آنها غلو کرده است. بر اساس دیدگاه مادلونگ، روزنتال و دونر، سیف اهل مبالغه، و اخبارش جعلی و ناشی از گرایش‌های قومی است. روزنتال داستان پردازی‌های سیف را موجب توجه طبری به اخبار او می‌داند (روزنتال، ۱۳۶۶: ۱۴؛ Sean, 2012: 1-30). مادلونگ اخبار سیف را غیر معتبر و ساختگی می‌داند اما بخش‌های محدودی از اخبار وی مانند اشعاری که سیف از معاصران خود نقل کرده را دارای اهمیت می‌داند (مادلونگ، ۱۳۷۷: ۵۲۱). هاجسن

1. Martin Hinds
2. Julius Wellhausen

درباره وجود روایات سیف در تاریخ طبری می‌نویسد: طبری به قیودی که اهل حدیث در روایت از او بیان ضعیف دارند، پایبند نیست و از سیف بن عمر که نظر خوبی هم به وی ندارد، نقل می‌کند. طبری حتی او را بر واقدی و دیگران ترجیح می‌دهد (Hodgson, 1960, 53-68). او درباره دلیل گزینش طبری به تبیین چهارچوب معرفتی و اندیشه اجتماعی طبری پرداخته و از وی جانب‌داری می‌کند (Hodgson, 1393: 53-68). این در حالی است که مادلونگ، تاریخ طبری را به خاطر اعتماد به اخبار سیف نقد کرده و درباره او می‌نویسد: «منبع دیگر طبری روایات سیف بن عمر مورخ کوفی متأخر است که معجونی است از طرفداری عثمان و ضدیت با شیعه و ذکر حوادث بدون استناد به منبعی معتبر؛ اسنادهای او عمدتاً ساختگی است» (مادلونگ، ۱۳۷۷: ۵۲۱).

برخی سیف را در ردیف سنت‌گرایان اسلامی قرار می‌دهند (Tasserion, 1990: 1-26). در این رویکرد سیف از جمله اخباریون مهم و تأثیرگذار در سنت تاریخنگاری اسلامی از گذشته تاکنون است. تاسرون با تمایز بین شخصیت تاریخی و حدیثی سیف، گزارش‌های تاریخی او را قابل توجه می‌داند. او معتقد است سیف فقط جمع‌آوری‌کننده اخبار نیست؛ بلکه او اطلاعات تاریخی قابل اطمینان را گزینش کرده است (Ibid).

توکر، سیف را اخباری‌ای قابل اعتنا می‌داند. او در نقد ساختگی بودن اخبار سیف، بر این باور است که سیف تحت تأثیر محیط فرهنگی و اجتماعی پیرامون خود بوده است و اخباری که نزد دیگران بود، جمع و مکتوب کرده است. از این رو اگر تحریفی مثلاً در داستان عبدالله بن سبا صورت گرفته متوجه سیف نیست (Tucker, 2008: p25). توکر، روایات تاریخی را از شخصیت واقعی سیف جدا کرده است و در تحلیل وقایع اسلام از اخبار تاریخی او استفاده می‌کند (Ibid: 10-12 from vida, Sayfian, 2010: 164-202; Sean, 2012: 1-30).

جایگاه سیف نزد دیگر محققان معاصر غربی هم ارتقاء یافته است. کندی، سیف را در مقایسه با مورخان پیشین در دسترس می‌داند که توانسته اخبار مورخان پیشین را در اختیار ما بگذارد (Kennedy, 2007: 31-38). براین اساس جایگاه سیف در مطالعات غربی از تردید و انکار تا اعتماد و اعتبار تحول یافته است.

ب- تنوع اخبار سیف در مطالعات غربی‌ها

بیشترین کاربرد اخبار سیف در مطالعات غربی‌ها مربوط به شخصیت عبدالله بن سبا است. پژوهش‌های غربی در این زمینه رویه یکسانی ندارند. کایتانی^۱ به دلیل

1. Leone Caetani

تعارض در اخبار مربوط به عبد الله بن سبا در وجود تاریخی او تردید می‌کند. لوئیس^۱ و مادلونگ وجود ابن سبا را انکار نکردند؛ اما بخشی از اخبار مربوط به او را جعلی و افسانه‌گویی دانسته‌اند (Ibid). برخی مستشرقین با رویکرد پدیده‌انگارانه با عبدالله بن سبا مواجه شده و ضمن پذیرش وجود تاریخی وی به تحلیل خاستگاه و اثر بخشی ابن سبا در دگرگونی‌های تاریخ صدر اسلام پرداختند (Sauvaget, 1982: 128 from) Moscati, 1955: 263-264; Tucker, 2008: 10-12. آنان معتقدند خاستگاه مذهبی و قومی ابن سبا متعلق به یهود و اعراب جنوبی است. هاجسن بر اساس منابع فریقین، عبدالله بن سبا را یهودی تازه مسلمان معرفی می‌کند (Hodgson, 1960: 51). ولهاوزن (Donaldson, 1933: 41) و لوئیس بر خاستگاه یهودی عبدالله بن سبا و تأثیر آن بر شیعه دوازده امامی تأکید می‌کنند (Lewis, 1987: 10). سین در کتابی در همین زمینه آموزه‌های شیعی را برخاسته از هویت یهودی می‌داند که در گذر زمان در متون تاریخی پنهان شده است (Sean, 2012: 71).

برخی احتمال یهودی بودن خاستگاه ابن سبا را انکار می‌کنند. متی یهودی بودن ابن سبا را رد می‌کند (Matti, 1987: 580). فریدلندر (Friedlaender, 1907: 17) و رایینسون^۲ بر این باورند که باورهای عبدالله بن سبا برگرفته از عقاید زرتشتیان و زندیقان است (عسکری، ۱۴۱۳: ۱/ ۴۵-۶۷). ولهاوزن با روش تطبیقی (Green, 1992: 106) و شماخر با طرح مسئله اسلام تاریخی، به دنبال یافتن ریشه‌های مشترک شیعه با ادیان پیشین هستند (Shoemaker, 1968: 66-67). البته ولهاوزن بر خلاف متأخرین در صدد احیاء و دفاع از جایگاه سیف در بین اخباریون اسلامی نیست.

مهمترین رویکرد نسبت به مسئله عبدالله بن سبا مربوط به هاجسن و پس از آن فریدلندر است. نقطه اشتراک آنها این است که وجود تاریخی عبدالله بن سبا را پذیرفته‌اند (Hodgson, 1960: 51). آنها بر این باورند که ابن سبا و ابن سودا دو نفرند. فریدلندر حتی ابن سودا را جایگزین ابن سبا می‌کند. این رویکرد نقش مهمی در برجسته کردن فهم از تشیع بر اساس روایت سیف در داستان عبدالله بن سبا دارد. فریدلندر، نام دو نفر را می‌آورد که در تکامل دیدگاه عبدالله بن سبا و ایجاد اتصال با مفاهیم شیعی نقش حیاتی داشتند (Dimashqiah, 2010: 55).

1. Bernard Lewis
2. James Robinson

محققان معاصر بر این باورند که نخستین بار اخبار مربوط به عبدالله بن سبا توسط سیف بن عمرو روایت شده و تشیع به وسیله او شکل گرفته است (Lalani, 1988: 37). این محققان براساس گرایش های دینی عبدالله بن سبا به دنبال تثبیت فرضیه ساختگی و وارداتی بودن تشیع و مفاهیم شیعی هستند (Friedlaender, 1907: 25).

در مطالعات غربیان قتل عثمان مهمترین نشانه بروز تاریخی تشیع به شمار می رود. براساس روایت سیف پایه نارضایتی و شورش علیه عثمان، تحریکات عبدالله بن سبا و اعتقادات او درباره علی علیه السلام بود. در گزارش سیف پیروان عبدالله بن سبا (سبائیه) همان طرفداران علی علیه السلام (شیعه) هستند؛ لذا شیعه (سبائیه) در قتل عثمان مشارکت داشتند. روایت سیف در مطالعات غربی انعکاس یافته است. موسکاتی براساس دیدگاه سیف شکل گیری سبائیه یا رافضیان را نخستین انشعاب در تاریخ اسلام می داند که به صورت یک نهضت سیاسی - اجتماعی علیه حاکمیت وقت شورش کردند (Moscatti, 1955: 263-264 from Sauvaget, 1982: 128). توکر با تعبیر انقلاب نخستین از آن یاد می کند (Ibid: 10). لائو بر پایه اخبار سیف، خشونت علیه عثمان را نشان دهنده خشونت و تفکر افراطی سبائیه می داند (Lau, 1979: 103-111). وات¹ و مورونی پایگاه اجتماعی و قومی پیروان عبدالله بن سبا و علل اعتراض به عثمان را براساس نظریه محرومیت نسبی و فقر فرهنگی و اقتصادی تحلیل می کنند (Morony, 1984: 189-190). این دو براساس اخبار سیف مفهوم اعتراض و قیام علیه عثمان را در قالب فتنه ارائه کردند. در این فتنه، مطالبه حقوق عمومی و امنیت اجتماعی به صورت هرج و مرج طلبی و نا امنی بروز یافته بود (Ibid).

فریدلندر از دو جهت اخبار سیف درباره قتل عثمان را مورد نقد و ارزیابی قرار می دهد: نخست گرایش های عثمانی سیف که از گزارش های او درباره نقش عبدالله بن سبا در حوادث اواخر خلافت عثمان روشن می شود و دیگری تعلق خاطر او به صحابه است (Friedlaender, 1907: 1-80 from Dozy). سیف در دل بستگی به صحابه چنان است که تمام گزارش های مربوط به نقش صحابه در قتل عثمان را انکار می کند. فریدلندر بر این عقیده است که سیف در داستان ابن سبا به دنبال آن است صحابه را از مشارکت در قتل عثمان مبرا کند تا اعتقاد عامه به قداست صحابه را حفظ کند (Friedlaender, 1912: 450-69, Donner, 1986: 315, 450-). هیندز نیز چنین نظری دارد (Hinds, 1972: 450-469; Kelpetin, 2008: 132). لائو براساس روایت سیف، نبرد جمل را نقطه تقابل سبائیه و عثمانیه می داند و پیروزی بر ناکثین

1. Montgomery Watt

نتیجه کینه انتقام جویی و خشونت طلبی سبائیه است (Lau, 1979: 103-111). موسی متی در تأیید این تئوری، مسئله برائت را به عموم مدینه تسری می‌دهد. او همچنین ارتباط بین دو جریان مخالفان عثمان و نهضت هواداری از علی رضی الله عنه به عنوان جانشین پیامبر صلی الله علیه و آله را غیر ممکن می‌داند و معتقد است جریان مرتبط با علی رضی الله عنه در دوران عثمان اساساً وجود نداشت (Matti, 1987: 580). طبری نیز به این دلیل اخبار سیف را نقل می‌کند که به دنبال دریافت چگونگی تحقق بینش اسلامی در زندگی مسلمانان پس از وفات پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است (Hodgson, 1933: 53-86). از این رو او تأکید می‌کند که مسلمانان دچار اشتباه شدند (Donaldson, 1933: 41). به این ترتیب طبری با نقل روایت سیف نارضایتی خود از قیام علیه عثمان را بیان می‌کند.

بررسی فرقه سبائیه از دیگر موضوعات مورد توجه مستشرقان است. سبائیه عنوانی است که سیف برای پیروان عبدالله بن سبا بکار می‌برد (طبری، ۱۳۸۷: ۴/۴۰۴، ۵۰۷). گلدزیهر به جای سبائیه از عبارت رافضی استفاده کرده است (Goldziher, 1874: 78, 439). آنون عبارت علویه یا طرفداران الوهیت علی رضی الله عنه را جایگزین سبائیه کرد (Anon, No. 3397: 100-101). راینهارت دوزی، شیعیان دوازده امامی را در این مجموعه قرار داد (Friedlaender, 1910: 1-46). توکر در عین حال که تفکر سبائیه را به غلات نسبت داده (Sallabi, 2010: 2/28، ۵۵; Tucker, 2008: 50)، آنها را در زمره شیعیان اولیه قرار داده است (Tucker, 2008: 10). تاسرون دلیل مشابهت و این همانی سبائیه و غلات را دیدگاه‌های خداگونه این دو گروه و احترام مبالغه‌آمیز عبدالله بن سبا نسبت به علی رضی الله عنه می‌داند (Tasseron, 1990: 1-26).

بر اساس نظر موسکاتی، سبائیه نخستین گروه مذهبی در اسلام بودند (Sauvaget, 1982: 64-263 from Moscati, 1955). یکی از مسائل مهمی که لائو درباره سبائیه بیان می‌کند، برائت از دیگران و تکفیر آنها است (Lau, 1979: 103-111).

به این ترتیب اخبار سیف در مطالعات غربی منجر به شناخت تشیع و معرفی باورهای آن شد. بر اساس اخبار سیف مفاهیم بنیادی شیعه منطبق با آموزه‌های دینی و سنت پیامبر صلی الله علیه و آله نیست و مبتنی بر عقاید عبدالله بن سبا و سبائیه است. تعابیر، واژه‌ها و مفاهیم سبائیه در روایات سیف با معارف دینی و آموزه‌های شیعی متفاوت است. سیف مفاهیم جدیدی در عرصه دینی عرضه کرد. به عنوان نمونه او اساساً نص را با مفهوم حلول بیان (طبری، ۱۳۸۷: ۴/۴۰۴-۴۰۷) و شخصیت عبدالله بن سبا و عقاید یهودیان پیوند می‌دهد (همانجا؛ سیف،

۱۳۹۱: ۱۵). مطابق اخبار سیف مهمترین علت رویارویی عبدالله بن سبا با عثمان بر سر برتری علی علیه السلام در امر خلافت بود (طبری، ۱۳۸۷: ۴ / ۴۰۴-۴۱۵).

فریدلندر هیچکدام از آموزه‌های شیعی را برگرفته از قرآن و سنت نمی‌داند (Friedlaender, 1907: 61-62). شاید منظور او این است که مستندات و مصادیق باورهای شیعی در متون دینی نیست و برگرفته از عقاید وارداتی است که توسط عبدالله بن سبا جمع آوری شده است. بر اساس دیدگاه پیرس، نظریه امامت شیعی بر پایه اخبار سیف بنا شده است (Pierce, 2016: 230-32). دوزی بر این عقیده است که نظریه امامت بر پایه عقاید سبائیه ایجاد شد و شیعیان دوازده امامی نقش مهمی در تقویت این دیدگاه داشتند (Friedlaender, 1907: from Dozy: 19). دونالدسن بر اساس نظریه سیف نص را تعریف کرده (Donaldson, 1933: 42-43) و امامت الهی را ساخته و پرداخته سبائیه و غلات می‌داند (Ibid). توکر (Tucker, 2008: 10-15)، واسرستروم (Wasserstrom, 1985: 1-29) و فریدلندر نیز همین دیدگاه را دارند (Friedlaender, 1907: 17, 78). هاجسن بر اساس اخبار سیف در داستان عبدالله بن سبا بر این باور است که امام شیعی قدرت و اختیار فوق العاده‌ای دارد (Hodgson, 1960: 51). در حالی که فریدلندر آن را به غلات شیعه نسبت می‌دهد (Friedlaender, 1907: 44). دونالدسن بر اساس اخبار سیف اعتقاد به مرگ ناپذیری پیامبران و بازگشت آنها را مطرح می‌کند (سیف، ۱۳۹۱: ۴۸؛ Donaldson, 1933: 42). فریدلندر تحت تأثیر برخی از نویسندگان اسلامی مفهوم رجعت در دیدگاه شیعی را با حلول یکی دانسته و آن را از اعتقادات شیعیان نسبت به امامان خود می‌داند (Friedlaender, 1907: 25).

توکر همانند فریدلندر و بر اساس اخبار سیف مسئله مهدویت شیعی را بر پایه عقاید ابن سبا و ناشی از محیط اجتماعی و فرهنگی عراق می‌داند (Tucker, 2008: 10-12)؛ با این تفاوت که بر اساس نظر فریدلندر مهدویت از عقاید مسیحیان تأثیر پذیرفته است (Ibid: 42). توکر معتقد است ابن سبا تحت تأثیر عقاید اعراب جنوبی و ایرانیان قرار داشته است (Tucker, 2008: 17). به باور وی عقیده مهدویت ساخته ابن سبا است و در بین غلات شیعه رواج یافته است (Ibid: 12-13). این ذهنیت همواره در مطالعات شیعی غربی‌ها به عنوان یکی از مبادی مهم مطرح شده و دیدگاه‌های مختلفی نسبت به آن بیان شده است. مثلاً گلدزیهر بر این باور است که تشیع ترکیبی از عقاید مسیحی، یهودی و ایرانی است (Goldziher, 1874: 443).

ج- مؤلفه‌های اثرگذار درباره جایگاه سیف در شیعه پژوهی غربی‌ها

منابع اسلامی و پژوهش‌هایی که محققان اسلامی درباره سیف و اخبار وی انجام دادند، کمابیش محل توجه و بحث نویسندگان اسلامی و محققان غربی بوده است. بخشی از چالش‌های اصلی درباره اخبار سیف، مربوط به عدم اعتبار سنجی آن توسط نویسندگان اسلامی است.

یکی از مباحث مهم درباره سیف تحلیل شخصیت او و ارزیابی عوامل اثرگذار در داستان پردازی‌های او است. ولهاوزن درباره روایت سیف از فتوح مسلمانان در عراق تردید می‌کند (Hadgson, 1960: 51). توکر فرضیات جدیدی را مطرح می‌کند که نیازمند بحث و ارزیابی است. او بر این عقیده است که سیف در صدد احیای هویت اعراب بوده است (Tucker, 2008: 12-13). وی اخبار سیف را تحت تأثیر گرایش‌های قومی، مذهبی و برگرفته از محیط عراق می‌داند (Ibid: 25, Donner, 1995: 102-103). توکر اگر چه تلویحاً گرایش‌های قومی سیف را می‌پذیرد (Tucker, 2008: 25)، آن را جزو مختصات جامعه هم‌عصر سیف می‌داند (Ibid: 10-12). پندار قوم‌گرایی در اخبار سیف، محققان غربی را به تکاپو و نقد وی واداشته تا جایی که دونر به صراحت می‌نویسد: سیف در نقل روایات تاریخی درگیر تعصبات قومی شده است (Donner, 1995: 102-103). لالانی نیز سیف را مبدع داستان عبدالله بن سبا می‌داند؛ اما در عین حال بر این باور است که اخبار سیف تحت تأثیر شدید تاریخنگاری بعدی اهل سنت قرار گرفته است (Lalani, 2017: 2020/4). به نظر می‌رسد این مسئله در مطالعات غربیان نیز تأثیر گذاشته است چرا که بیشتر منابع مطالعاتی غربی‌ها از اهل سنت است.

یکی دیگر از مؤلفه‌های اثرگذار درباره اعتبارسنجی جایگاه سیف نزد مطالعات غربی جایگاه سیف از منظر تاریخنگاری اسلامی است. در سابقه مطالعات غربی‌ها نویسندگانی چون روزنتال و گیب اساساً سیف را در زمره مورخان اسلامی نیاوردند (Kelpetin, 2008: 131)؛ اما در سنت مدرن غربی، سیف به عنوان یکی از اخباریون مهم و حلقه اتصال سنت شفاهی و مکتوب تاریخنگاری اسلامی به شمار آمده است (Kennedy, 2007: 31-38).

نتیجه

از قرن نوزدهم که شیعه‌شناسی به عنوان بخشی از مطالعات اسلامی در غرب مورد توجه قرار گرفت، اخبار سیف یکی از منابع این مطالعات مطرح شده است. بیشتر شیعه‌پژوهان غربی

درباره سیف از انکار تا تأیید اظهار نظر کرده‌اند. برخلاف پیشینیان، رویکرد محققان معاصر غربی بر این است که سیف از اخباریون قابل اعتماد است. محوری‌ترین اخبار سیف مربوط به مفهوم و تاریخ پیدایش تشیع است که در گزارش اخبار عبدالله بن سبا نمود پیدا کرده است. این نوشتار نشان داد غربیان بخشی از مسائل مربوط به پیدایش تشیع و مفاهیم شیعی را بر اساس اخبار سیف و با دو رویکرد پدیدارشناسانه و تاریخی‌نگری تحلیل و تبیین کرده‌اند. آنها معتقدند سیف با گرایش‌های قومی و عقیدتی به گزارش تاریخ پرداخته است. به نظر می‌رسد یافته‌های غربی‌ها در این زمینه ناقص است و بایستی این یافته‌ها بر مبنای منابع اسلامی و با استفاده از ابزارها و شیوه‌های علمی، اعتبارسنجی و ارزیابی شوند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- ابن اثیر، عزالدین علی (۱۳۸۵)، *الکامل فی التاریخ*، بیروت، دارصادر.
- ابن حجر عسقلانی (۱۴۱۵)، *الاصابه فی تمییز الصحابه*، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- ابن کثیر، اسماعیل (بی تا)، *البدایة و النهایة*، بیروت، دارالفکر.
- ابن الندیم، محمد بن اسحاق (بی تا)، *الفهرست*، ترجمه محمدرضا تجدد، تهران، امیرکبیر.
- بلاذری، احمد بن یحیی (۱۴۱۷)، *أنساب الأشراف*، بیروت، دارالفکر.
- بیضون، ابراهیم (۱۹۹۷)، *عبدالله بن سبا اشکالیه النص و الدور الاسطوره*، بیروت، دارالعربی.
- بیضون، ابراهیم (۱۳۷۹)، *الامام علی علیه السلام فی رؤیة النهج و روایة التاریخ*، ترجمه اصغر محمدی سیجانی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- تقوی، محمد و محمدعلی کاظم بیگی (۱۳۹۳ش)، «کاربست نظریه مکتب در تاریخ‌نگاری دوره اسلامی»، *پژوهشنامه تاریخ تمدن اسلامی*، سال ۴۷، شماره ۲، پاییز و زمستان.
- ذهبی، شمس الدین محمد (۱۴۰۹)، *تاریخ الإسلام و وفيات المشاهیر و الأعلام*، چاپ دوم، بیروت، دارالکتب العربی.
- روزنتال، فرانتس (۱۳۶۶ش)، *تاریخ تاریخ‌نگاری در اسلام*، ترجمه اسدالله آزاد، مشهد، آستان قدس رضوی.
- زکی زاده، علیرضا (۱۳۹۴ش)، «جستاری درباره عبدالله بن سبا»، *تاریخ اسلام*، سال ۱۶، شماره ۳ (۶۳)، پاییز.
- سیف بن عمر التمیمی (۱۳۹۱)، *الفتنه و وقعه الجمل*، تحقیق احمد راتب عرموش، بیروت، دارالفنائس.
- طبری، محمد بن جریر (۱۳۸۷)، *تاریخ الامم و الملوک*، چاپ دوم، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- طه حسین (۱۹۷۰)، *الفتنه الکبری، علی و بنوه، مصر، دارالتعارف*.
- عسکری، مرتضی (۱۴۱۳)، *عبدالله بن سبا و اساطیر اخری*، قم، توحید.
- الغیث، خالد (۱۹۹۷م)، *استشهاد عثمان و وقعة الجمل فی مرویات سیف بن عمر فی تاریخ طبری و دراسة و نقدیه*، دارامیه، ریاض. books.islamway.net/1/several/osman.pdf.
- مادلونگ، ویلفرد (۱۳۷۷ش)، *جانشینی محمد*، ترجمه احمد نمایی، جواد قاسمی، محمد جواد مهدی، حمید رضا ضابط، مشهد، آستان قدس رضوی.
- مفید، محمد بن نعمان (۱۴۱۳)، *الجمل و النصر لسید العترة فی حرب البصرة*، قم، کنگره شیخ

مفید.

- منقری، نصر بن مزاحم (۱۴۰۹)، *وقعه صفین*، چاپ دوم، قم، مکتبه آیه الله المرعشی النجفی.

- الوردی، علی (۱۹۹۵)، *وعاظ السلاطین*، بیروت، دارکوفان.

- هاجسن، مارشال (۱۳۹۳ش)، «دو مورخ مسلمان دوران پیشانویین، مشکلات و فرصت‌های نهفته در ارائه‌ی آنان به دوران جدید»، *مجموعه مقالات طبری پژوهی*، گرد آورنده محمد حسین ساکت، تهران، نشر کتاب.

- al- Sallābi, 'Ali Muhammad al- Sallābi (2010), 'Ali ibn Abi Ṭālib, trans(English). N. al-Khatta, Saudi Arabia, International Islamic Publishing House Riyadh Press.
- al-Samarrai, Qasim(2000), *Sayf ibn Umar and ibn Saba: A new approach*, in *Tudor Parfitt, Israel and Ishmael: studies in Muslim-Jewish relations*, Palgrave Macmillan. (ISBN: 978-0-312-22228-4), review date: 2020/4.
- Anon, Sufi(not date), "Anonymous work on Sufism:The author quotes Yafi'i, who died 768/1366", *Cod*, Berlin; Ahlwardt, Catalogue No. 3397
- Dimashqiah, Abdul Rahman(2010), *Ahlussunnah-wal-Jamah: Hiwar Hadi bayna Sunnah wa Shia (A calm dialogue between Sunnah & Shia)*, London, Publications flagoftawheed.
- Donaldson, Wewight.M (1933), *Shiite Religion*, London, Luzac&Company
- Donner, F.M (1995), "Sayf b. Umar", In *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition. Leiden, E. J. Brill, pp102-103.
- Friedlaender, Israel (1907), "The Heterodoxies of the Shiites according to Ibn Hazm", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 28, pp 1-80.
- Friedlaender, Israel (1910). "Abdollah b.Saba", *Encyclopaedia of Islam*, IIXIV,pp1-46.
- Friedlaender, Israel (Apr.,1912), "Jewish-Arabic Studies. I. Shiitic Elements in Jewish Sectarianism", *The Jewish Quarterly Review*, Vol. 2, No.4, pp. 481-516.
- Goldziher, Ignaz (1874), *Beitrage sur literatur gezchechte der Shia und der Sunitichen Polemik*, academie der Wissenschaften.
- Green, Tamara, M. (1992), *The City of the Moon God: Religious Traditions of Harran (Religions in the Graeco-Roman World)*, Leiden, E. J. Brill.
- Hinds, M (1972), "The Murder of the Caliph `Uthman", *IJMES* 3.
- Hodgson, Marshall.G.S. (1960), "Abd Allāh b. Saba", *Encyclopaedia of Islam*, (second ed), Leiden, E. J. Brill, vol. 1, A-B.
- Kelpetin, Mahmut (2008/2),"Müsteşriklerin Gözüyle Seyf b. Ömer", *Usûl*, no 10, pp.125 – 140.
- Kennedy, Hugh (2007), *The Great Arab Conquests: How the Spread of Islam Changed the World We Live In*. London, Weidenfeld & Nicolson..
- Lalani, Arzina (1988-), "The role of Imam Muhammad al-Baqir in early Islam, el-N. Ph.D., Edinburgh" Supervised by Howard, I.K.A, university of Edinburgh. reseed by archive.com, review date: 2020/4.

- Lalani, Arzina (2017), "Ghadir Khumm", Oxford University Press, Oxford Bibliographies - obo". reseeded by archive.com, review date: 2020/4.
- Lau, L. D. (1979), "Sayf b. `Umar and the Battle of the Camel", *Islamic Quarterly*, IQ 23, pp 103–111.
- Lewis, Bernard (1987), "The Jews of Islam :Gustave A. and Mamie W. Efroymsen memorial lectures Princeton paperbacks", reprint: Greenwood Publishing Group, review date: 2020/4.
- Moosa, Matti (1987), *Extremist Shiites: the ghulat sects*. Syracuse, New York: Syracuse University Press (ISBN 978-0-8156-2411-0), review date: 2020/4.
- Michael G. Morony (1984), *Iraq after the Muslim Conquest*. (Princeton Studies on the Near East.) Princeton, N.J., Princeton University Press.
- Noth Albrecht (1973), *Cellular Studies on Themes, Shapes and Trends*, Bonn, Fühislamischer Geschichtsüberlieferung.
- Pierce, Matthew (2016), *Twelve Infallible Men*, USA, Harvard University Press.
- Sauvaget, Jean (1982), "Jean Introduction to the History of the Muslim East", (ISBN-13: 978-0313234880), reseeded by archive.com, review date: 2020/4.
- Sean, W. Anthony (2012), "The Caliph and the Heretic: Ibn Saba and the Origins of Shiism :Islamic History and Civilization", Leiden ; Boston , Brill (ISBN 978 90 04 20930 5), reseeded by archive.com, review date: 2020/4.
- Shoemaker. stephen J. (1968), *The Death of a Prophet-The end of Muhammad's Life and the Beginnings of islam*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Tasseron Ella Landau (1990), "sayf Ibn umar in Medieval and Modern Scholarship", *Jerusalem 67 (LXVII)*, pp1–26 (ISSN 1613-0928), reseeded by Amazon.com, review date: 2020/4.
- Tucker, William.F. (2007), *Mahdis and millenarians: Shi'ite extremists in early Muslim Iraq*. Cambridge University Press (ISBN: 97805218838490), reprint: Greenwood Publishing Group, review date: 2020/4.
- Wasserstrom, Steven (1985), "The Moving Finger Writes: Mughira ibn Saiid's Islamic Gnosis and the Myths of Its Rejection", *History of Religions*, v.25, pp1–29.
- Watt, Montgomery, W. (1960), "Shiism under the Umayyads", *Journal of the Royal Asiatic Society*, No. 3/4, , pp 158-172.
- Wellhausen, Julius (1901), *religios-politic Opposition in Islam*, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung.